

ДОХОДИ НА ДОМАКИНСТВОТА И НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1990-2019 Г.

гл. ас. д-р Силвия Христова Братоева-Манолева,

smanoleva@ue-varna.bg

Катедра „Обща икономическа теория”

Икономически университет - гр. Варна

***Резюме:** Доходното неравенство е сред най-актуалните теми през последните години и това се дължи на нарастващата диференциация в доходите в много държави, сред които е и България. Целта на изследването е анализ на доходите на домакинствата и на доходното неравенство в България през периода 1990-2019 година. Резултатите показват, че ръстът на доходите на домакинствата през анализирания период изостава спрямо нарастването на брутният вътрешен продукт. Същевременно доходното неравенство значително се увеличава и станата ни се нарежда на първо място в рамките на Европейския съюз. От направения анализ може да се направи извода, че в България протичат процеси, които не водят до приобщаващ растеж, а точно обратното – ползите от икономическото развитие на страната през последните 30 години достигат предимно до високодоходните групи от населението.*

Ключови думи: доходи на домакинствата, доходно неравенство

JEL: D31

HOUSEHOLD INCOME AND INEQUALITY IN BULGARIA IN THE PERIOD 1990-2019

Chief Assist. Prof. Silviya Hristova Bratoeva-Manoleva, PhD,

smanoleva@ue-varna.bg

Department of General Economic Theory

University of economics - Varna

***Abstract:** Income inequality is among the most discussed topics in recent years and this is due to the growing income differentiation in many countries, including Bulgaria. The aim of the study is to analyze the dynamics of household income and income inequality in Bulgaria in the period 1990-2019. The results show that the increase in household income during the analyzed period lags behind the growth of gross domestic product. At the same time, income inequality is growing significantly and our country ranks first within the European Union. It can be concluded that in Bulgaria there are processes that don't lead to inclusive growth, but on the contrary - the benefits of economic development in the last 30 years reach mainly high-income groups.*

Key words: household income, income inequality

JEL: D31

Въведение

Неравенството в доходите е една най-дискутираните теми през последните десетилетия. Причина за това са протичащите от 80-те години на XX век насам процеси на нарастващо доходно неравенство в много от развитите и развиващите се страни, както и сериозните социални и икономически последици от тях.

Този проблем е изключително значим и за България. Икономическото развитие на страната след 1990 г. е съпътствано със значително нарастване на доходното неравенство. Преходът на България от централно-планова към пазарна икономика доведе до промени в механизмите на формиране и разпределение на доходите, които намериха израз в количествени и структурни изменения както в доходите на домакинствата, така и в доходното неравенство. В резултат от това, днес страната ни е на първо място по неравенство в доходите в рамките на Европейския съюз.

Целта на изследването е да анализира динамиката в доходите на домакинствата в България и най-вече неравенството в тяхното разпределение през периода 1990-2019 година.

В настоящото изследване първо е представена динамиката на доходите на домакинствата и промените в тяхната структура. След това с помощта на различни измерители е анализирано доходното неравенство в България.

Изложение

Икономическото развитие на България през периода 1990-2019 г. има пряко въздействие върху структурата и динамиката на доходите на домакинствата и на доходното неравенство. Преходът към пазарна икономика и формирането на пазарни механизми за разпределение на доходите са свързани с появата на нови източници на доходи и преструктуриране на доходите на домакинствата, които имат за резултат нарастване на доходното неравенство.

1. Състояние на доходите на домакинствата в България

Динамиката на доходите на домакинствата в голяма степен зависи от цикличността в развитието на икономиката, поради което първата стъпка в настоящия анализ е свързана с проследяване на тенденциите в изменението на доходите и на брутният вътрешен продукт на страната.

Развитието на българската икономика след 1990 г. преминава през различни етапи (фигура 1). В периода 1990-1997 г. страната ни е в продължителна и дълбока рецесия, породена от шоковия преход към пазарна икономика. Спадът в брутния вътрешен продукт (БВП) е прекъснат за кратко през 1994-1995 г., след което низходящата тенденция в развитието на икономиката продължава. Въвеждането на валутен борд през 1997 г. води до кратко оживление в икономиката на страната и през 1998 г. БВП нараства с 3,5%, но през 1999 година отново има спад в размер на 5,6%. Общо през периода 1990-1999 г. реалният БВП намалява с около 25%.

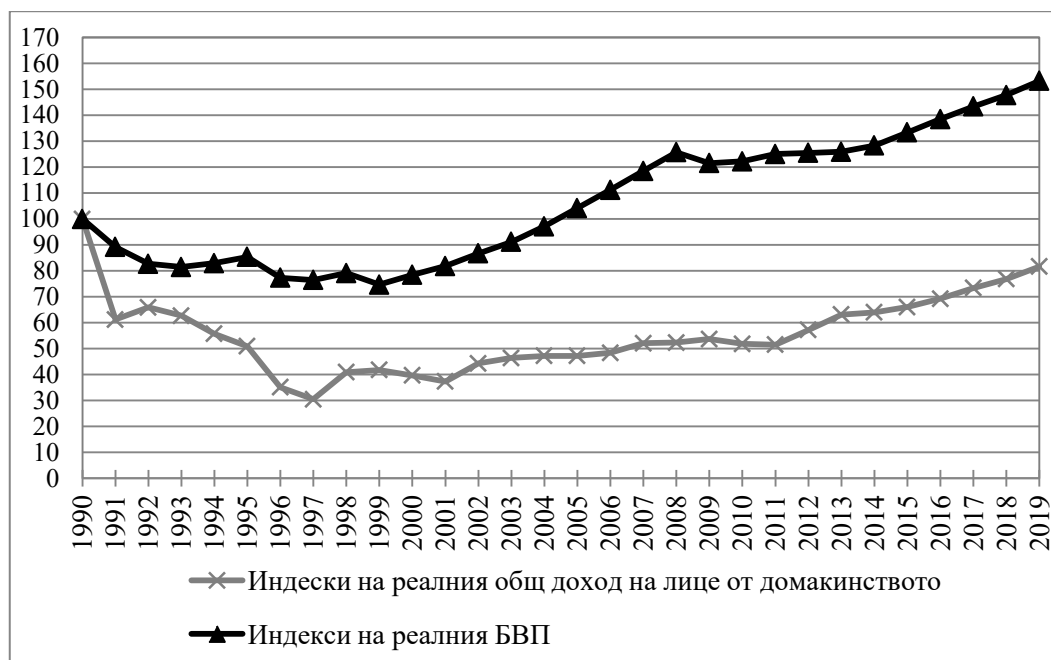
Следват осем години на непрекъснат икономически растеж, които могат да бъдат разделени на два етапа. Първият е от 2000 г. до 2004 г. включително и представлява период на възстановяване на българската икономика. Тогава средният икономически растеж е 5,2%, а реалният БВП достига нивото си от 1990 г. Вторият етап, който продължава от 2005 г. до 2008 г. е период на подем, през който икономическият растеж е средно около 6,6% на година, а индексът на реалния БВП достига 125,7.

Световната финансово-икономическа криза 2008-2009 г. се отразява и върху българската икономика и през 2009 г. страната ни отново е в рецесия. През тази година реалният БВП намалява с 3,4%. От 2010 г. до 2014 г. започва период на бавно възстановяване като средният икономически растеж е около 1%. Развитието на икономиката в периода 2008-2013 г. има за резултат почти неизменен индекс на реалния БВП – стойността му за 2008 г. е 125,7, а за 2013 г. е 125,9.

През периода 2015-2019 година икономическият растеж е между 3% и 4%, което показва, че българската икономика навлиза в период на подем. За съжаление този период е много кратък и приключва през 2019 г., която е и последната година включена в изследването. Освен това се характеризира с много по-ниски стойности на ръста на съвкупното производство спрямо

тези, които се наблюдават в периода на подем в нашата икономика преди кризата 2008-2009 г.

Фигура 1. Динамика на реалния БВП и на реалния общ доход на лице от домакинството (1990 = 100)

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ

Динамиката на реалния БВП след 1990 година се различава съществено от тази на реалните доходи на домакинствата (фигура 1). За периода 1990-2019 г. БВП нараства с 53%. През разглеждания период покупателната способност на доходите остава под равнището от 1990 г. като реалните доходи на домакинствата намаляват с 18,4%. Това показва, че връзката между растежа на икономиката и доходите на домакинствата е слаба. От фигура 1 е видно, че до 2011 г. различията в динамиката на двата показателя се задълбочават и ножицата между тях се разтваря. В периода 2012-2019 г. ръстът на доходите в почти всички години изпреварва ръста на БВП, в резултат от което разстоянието между двете криви започва да намалява.

През първите години от прехода 1990-1997 г. реалният БВП намалява с около 24%. Спадът в реалните доходи е много по-голям – 70% и през 1997 г. те достигат най-ниското си равнище от началото на реформите. Негативното влияние от спада в БВП върху доходите на домакинствата се засилва и от рестриктивната политика по доходите през този период. През 1998 г. реалните доходи нарастват и това се дължи на реализирания икономически растеж от 3,5%, чието действие се мултиплицира от проведената компенсация на доходите. Следват три години (1999-2001 г.) на разнопосочно изменение в БВП и реалните доходи на домакинствата.

В периода на ускорен и стабилен икономически растеж (2002-2008 г.) реалните доходи също трайно нарастват. Средният ръст на БВП през този период е 6,3%, а на реалните доходи е 5,1%.

През периода на световната финансова криза, която засяга най-силно българската икономика през 2009 г., има съществено разминаване в динамиката на БВП и на реалните доходи на домакинствата. БВП през 2009 г. се свива с 3,4%, а реалните доходи нарастват с 2,6%. Това в голяма степен се дължи на индексацията на пенсиите, а също така и на т.нар. “композиционен ефект, който се изразява в увеличаване на средната работна заплата поради уволняването на нискоквалифицираните и нископлатени работници” (Цанов, В. и др. (2012), стр. 99).

През 2010 г. икономиката на страната има символичен икономически растеж от 0,6%, докато реалните доходи намаляват с 3,6%. През 2011 г. ръстът на БВП е 2,4%, но това не води до нарастване на реалните доходи, които отново се свиват с 0,5%. Причините за това са свързани със замразяването на минималната работна заплата, на заплатите в обществения сектор, на пенсиите и на останалите социални плащания през периода 2010-2011 г., а също така и в наличието на известни лагове в приспособяването на доходите от труд спрямо икономическите резултати.

През периода 2012-2013 г. тенденцията се преобръща и нарастването на доходите е много по-голямо от слабия икономически растеж в страната. Доходите на домакинствата и през двете години нарастват с около 10%, докато ръстът на БВП през 2012 г. е 0,4%, а през 2013 г. е 0,3%. Основен принос за нарастването на реалните доходи през тези години има както ръстът на компенсациите на наетите лица, така и нарастването на пенсиите и социалните трансфери. Процесите на ниска и отрицателна инфлация също съдействат за нарастването на доходите на домакинствата в реално изражение през този период. Следват две години, през които динамиката на двата показателя е сходна. През 2014 г. БВП нараства с 1,9%, а доходите на домакинствата с 1,4%. За 2015 г. тези стойности са съответно – 4% и 3%.

От 2016 г. насам тенденцията се преобръща и ръстът на доходите на домакинствата е по-голям от този на БВП, но този период е много кратък за да се затвори ножицата между тези два показателя.

Анализът на връзката между динамиката на БВП и реалните доходи показва, че в рамките на анализирания период, който обхваща 30 години само в дванадесет от тях нарастването на реалните доходи изпреварва изменението на БВП. В резултат от очертаните тенденции нивото на доходите в края на периода е по-ниско от това през 1990 г., докато БВП успява да надхвърли стойностите си от началото на прехода още през 2005 година.

Следващата важна стъпка в изследването е свързана с анализ на структурата на доходите на домакинствата и нейното изменение през разглеждания период. Развитието на българската икономика през периода 1990-2019 г. е свързано със съществено преструктуриране на доходите на домакинствата. Тези процеси са особено интензивни в първите години на прехода, когато процесите на либерализация, промените в собствеността и появата на нови източници на доход, водят до значителни промени в структурата на доходите. В таблица 1 са представени измененията в дела на отделните видове доходи в общия доход на домакинствата за периода 1993-2019 г.

Таблица 1. Структура на общия доход на лице от домакинство, 1993-2019 година¹

	Вид доходи	1993	1995	1997	2000	2002	2005	2007	2010	2012	2015	2017	2019
1	Работна заплата	42,9	38,0	37,9	38,9	37,4	43,6	47,7	50,9	52,7	55,0	54,4	56,6
2	Извън работна заплата	2,5	3,0	3,0	5,3	4,3	4,1	4,7	2,1	2,5	3,2	2,3	0,9
3	От самостоят. заетост	2,4	2,9	3,6	4,5	4,3	4,5	5,5	6,2	7,6	7,2	6,7	6,4
4	От собственост	0,6	0,6	0,4	0,8	0,6	0,7	1,0	0,8	0,9	0,5	0,9	0,7
5	Пенсии	17,2	14,4	15,9	21,4	20,1	22,2	22,1	30,9	26,7	26,0	26,5	27,3
6	Обезщетения за безработица	0,8	0,4	0,5	1,1	0,8	0,4	0,3	0,6	0,7	0,4	0,4	0,3
7	Семейни добавки за деца	2,0	1,4	1,2	0,8	0,5	0,8	0,5	0,9	0,8	0,9	0,7	1,2
8	Други соц. помощи	1,6	1,0	1,1	1,2	1,6	1,9	2,4	1,8	1,9	2,1	2,3	1,4
9	От домашно стопанство	20,1	27,6	24,9	16,7	19,7	13,4	8,0	-	-	-	-	-
10	Рег. трансф. от др. домак.	-	-	-	-	-	-	-	0,9	1,4	1,2	1,3	1,2
11	Приходи от продажби	0,7	0,9	0,5	0,5	0,5	0,6	1,6	1,0	0,8	0,6	0,7	0,4
12	Други приходи	9,1	9,8	11,0	9,0	10,2	7,8	6,2	3,8	4,0	2,7	3,7	3,6
	Общо	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ – “Бюджети на домакинствата в Република България”

¹ През 2008 г. НСИ въвежда промени в методологията на отчитане на доходите на домакинствата. Доходите от домашно стопанство се отчитат като самостоятелна категория в доходите на домакинствата до 2007 г., след което от 2008 г. остойностения натурален доход от домашно стопанство се включва в доходите от самостоятелна заетост, а приходите от домашно стопанство - в приходите от продажби. От 2008 г. се въвежда и нова категория доходи – регулярни трансфери от други домакинства, които до 2007 г. са включени в други приходи.

През анализирания период се наблюдават следните по-важни изменения по отношение на източниците на общия доход средно на лице от домакинство:

- Основният източник на доходи за домакинствата са *доходите от работна заплата*. През 1993 г. те формират около 43% от доходите на българските домакинства и през първите години техният дял намалява, достигайки 38,9% през 2000 година. Причините за това са свързани с високата безработица и с появата на нови източници на доход, като например доходи от предприемачество и доходи от собственост. От 2001 г. насам дялът на доходите от работна заплата в общия доход отбелязва трайна тенденция на нарастване и достига 56,6% през 2019 година.

- *Пенсиите* са вторият по важност източник на доходи за домакинствата. Дялът им в общия доход нараства с 10 процентни пункта през анализирания период като от 17,2% през 1993 г. достига до 27,3% през 2019 г. Нарастващата значимост на пенсиите в голяма степен се дължи на демографските проблеми в страната и на увеличаващия се дял на населението в пенсионна възраст.

Останалите социални трансфери (обезщетения за безработица, семейни добавки за деца и други социални помощи) имат много малък дял в доходите на домакинствата – общо техният дял е в границите между 2,5% и 4% за анализирания период.

- *Доходите от самостоятелна заетост*² се превръщат в третия по значимост източник на доходи за домакинствата в периода 1993-2019 г. Техният дял се увеличава от 2,4% през 1993 г. до 6,4% през 2019 г. като най-значително нарастване се наблюдава през втората половина от анализирания период. Това показва, че ролята на този вид доходи, които са свързани с

² До 2007 г. включително наименованието на тази категория доходи е „Доходи от предприемачество”. От 2008 г. НСИ използва нова класификация на доходите на домакинствата и въвежда категорията „Доходи от самостоятелна заетост”, която включва дохода от предприемачество и остойностения натурален доход от домашно стопанство.

участието на домакинствата в развитието на пазарната икономика, нараства през последните години.

- *Доходите от домашно стопанство* имат съществена роля при формиране на доходите на домакинствата през годините на прехода, но тяхното значение постепенно отслабва. През периода 1993-1997 г. дялът на доходите от домашно стопанство в общия доход е значителен – между 20 и 27%. В условията на дълбока и продължителна рецесия, това е един от основните източници на доходи за домакинствата. След 1997 г. е налице трайна тенденция на намаляване на дела на доходите от домашно стопанство и през 2007 г. те формират само 8% от доходите на домакинствата.

След 2007 г. промяната в значимостта на този вид доходи не може да бъде проследена, тъй като НСИ въвежда нова класификация на доходите на домакинствата, в която доходите от домашно стопанство не се отчитат като самостоятелна категория.

- Относителният дял на *доходите извън работна заплата* нараства през периода 1993-2008 г., като от 2,5% през 1993 г. достига до почти 5% в началото на кризата 2008-2009 г. По данни на НСИ от 2009 г. до 2011 г. дялът на доходите извън работна заплата рязко намалява и достига най-ниските си стойности от началото на прехода – 1,4%. Причината за това е, че по време на кризата работодателите търсят намаляване на разходите за труд по посока на съкращаване на допълнителните възнаграждения, които са извън основното заплащане. След това е налице нарастване на дела на доходите извън работна заплата, но през 2019 г. техният дял отново рязко намалява и е под 1%.

- Относителният дял на *доходите от собственост*, както и на *доходите от продажба на имущество* в общия доход на домакинствата е много малък. През целия период дялът и на двата вида доходи е около 1%, което показва, че приносът на тези доходи за формирането на доходите на домакинствата остава малък за условията на действаща пазарна икономика.

- *Регулярните трансфери от други домакинства* са нова категория доходи, въведена от НСИ през 2008 г., чиито относителен дял в общия доход на домакинствата е изключително малък – средно 1% за периода 2008-2019 г.

- *Другите приходи* са сред значимите източници на доходи в началото на анализирания период. В периода 1993-2002 г. те формират между 9% и 11% от доходите на домакинствата, но тяхната роля чувствително намалява през следващите години и през 2019 г. делът им е 3,6%.

Промените в структура на доходите на домакинствата са от съществено значение за формирането и тенденциите в доходите на домакинствата, но също така и за динамиката на доходното неравенство в страната през анализирания период. Това важи с особена сила за първите години на прехода, когато реструктурирането на доходите на домакинствата е сред основните фактори за свиването на доходите и за нарастващата доходна диференциация.

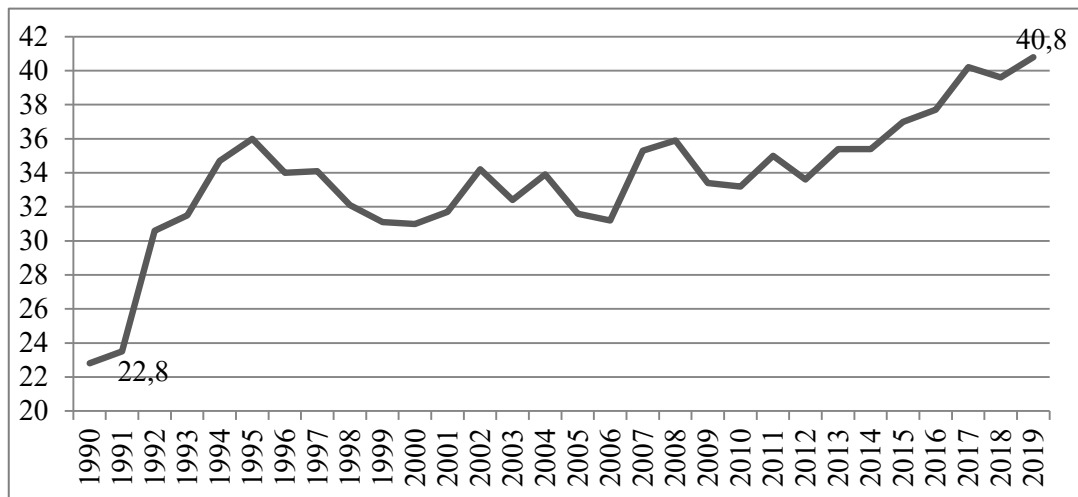
2. Динамика на доходното неравенство в България след 1990 г.

През периода 1990-2019 г. доходното неравенство в България чувствително нараства, въпреки наличието на циклични колебания в неговото развитие. Динамиката на доходното неравенство у нас може да бъде проследена с помощта на различни показатели за диференциация и поляризация на доходите на домакинствата.

2.1. Коефициент на Джини

Основният измерител за неравенството в разпределението на доходите е *коефициентът на Джини*. Оценката на доходното неравенство в България се базира на концепцията за еквивалентен разполагаем доход на лице от домакинството (след данъци и социални трансфери). На фигура 2 е представена динамиката на коефициента на Джини за периода 1990-2019 г.

Фигура 2. Коефициент на Джини за България в периода 1990-2019 г.

Източник: НСИ - "Бюджети на домакинствата в Република България – за периода 1990-2005 г.;" „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC) – за периода 2006-2019 г.

От графиката е видно, че страната ни започва прехода към пазарна икономика със сравнително равномерно разпределение на доходите (коефициентът на Джини през 1990 г. е 22,8), което е сред основните цели и характеристики на централизираното управление на икономиката до 1989 г.

След началото на пазарните реформи диференциацията в доходите значително нараства като общо за периода 1990-2019 г. коефициентът на Джини се увеличава с цели 18 процентни пункта. Най-силно изразен ръст се наблюдава през първите години на прехода, което е резултат от огромната и задълбочаваща се икономическа криза, обхванала страната през този период. Либерализацията на стопанската дейност, сривът в производството, създаването на мащабна скрита икономика в резултат от забавените икономически реформи, а също така и провежданата силно рестриктивна политика по отношение на трудовите доходи в обществения сектор и социалните трансфери водят до реструктуриране на доходите, обедняване на широки слоеве от населението и нарастване на неравенството през този

период. Пикът на доходната диференциация е през 1995 г., когато коефициентът на Джини е 36.

В периода 1996-2000 г., който обхваща както периода на финансово-икономическата криза от 1996-1997 г., така и последващата стабилизация доходното неравенство намалява и през 2000 г. коефициентът на Джини достига 31. Сред факторите, които определят динамиката на неравенството в периода на кризата 1996-1997 г. е преструктурирането на източниците на доходи, свързано с намаляване на дела на работната заплата, на социалните трансфери, както и на доходите от предприемачество и собственост. Намаляването на доходната диференциация след 1997 г. се дължи на провежданата компенсационна политика на доходите и реформите в данъчната система, а също така и на стабилизирането на цените в резултат от въведения през 1997 година валутен борд.

В периода 2001-2006 година се наблюдава колебливо изменение в коефициента на Джини и през 2006 г. показателят има същите стойности като тези през 2000 г. От 2007 година насам коефициентът на Джини значително нараства и през 2019 г. достига 40,8. Върху динамиката на неравенството след 2001 г. влияние оказват множество фактори, свързани с новоизградената пазарна икономика, в това число и задълбочаващата се интеграция на националната икономика в световното стопанство. Кризата от 2009-2010 г. също оказва въздействие върху разпределителните и преразпределителните процеси, протичащи в страната и води до задълбочаване на диференциацията в доходите след 2009 г.

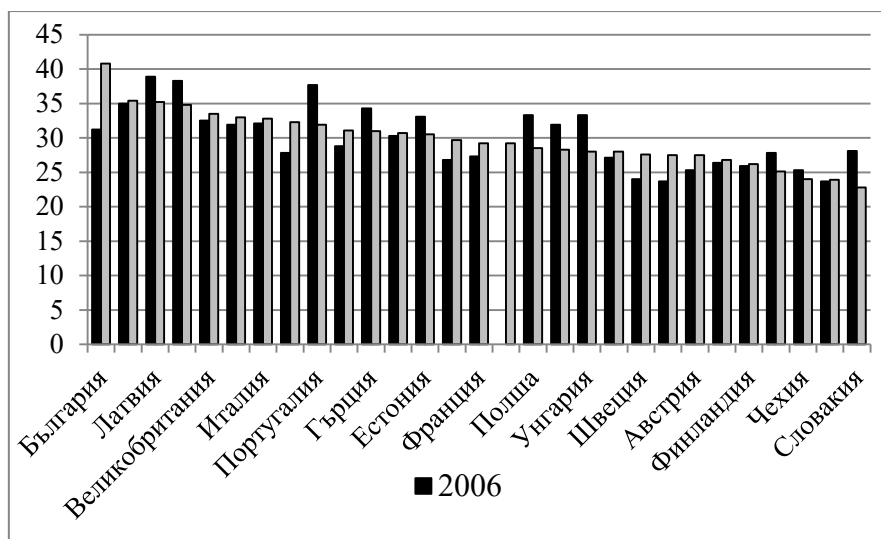
Ръстът на неравенството в страната ни през последните години и достигането на стойности за коефициента на Джини, близки до и над 40 води до това, че страната ни се нарежда на първо място по диференциация в разпределението на доходите в рамките на Европейския съюз.

Данните за коефициента на Джини за страните-членки на ЕС за периода 2006-2019 г. са представени във фигура 3. От нея се вижда, че доходното неравенство като цяло в ЕС слабо нараства от 30,2 до 30,7.

В рамките на ЕС най-високо е доходното неравенство в България, Литва, Латвия и Румъния, като през 2019 г. коефициентът на Джини за нашата страната е с цели 5 процентни пункта по-висок от този на останалите три страни, чиито стойности на показателя са почти еднакви – около 35. Още по-тревожен е фактът, че за периода 2006-2019 г. България бележи най-голямо нарастване на коефициента на Джини (с 9,6 процентни пункта) в рамките на целия Европейски съюз, докато в Литва той се запазва почти неизменен, а в Латвия и Румъния дори намалява.

Страните с най-ниско доходно неравенство са: Словакия, Словения, Чехия и Белгия, където коефициентът на Джини е в границите между 23 и 25. В тази група попадат три страни от Централна и Източна Европа, които също както и България преминаха през преход към пазарна икономика след 1990 г., но въпреки това успяха да задържат доходното неравенство на изключително ниско равнище.

Фигура 3. Неравенство в доходите - коефициент на Джини в ЕС

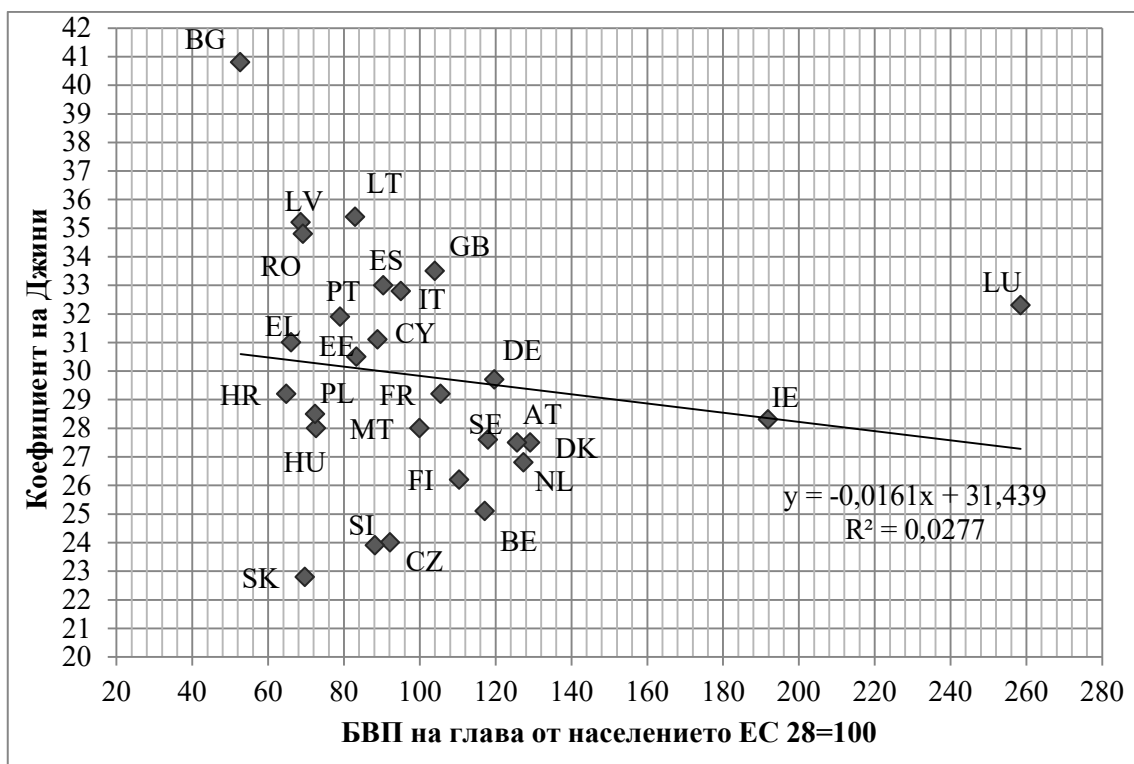
Източник: Евростат – EU-SILC

В България коефициентът на Джини през 2019 г. е с 18 процентни пункта по-висок от този в Словакия (страната с най-ниско неравенство) и с

10 процентни пункта по-висок спрямо средните стойности на този показател в рамките на ЕС.

В сравнителен план е важно да се проследи не само позиционирането на страната ни според степента на доходно неравенство, а и спрямо нивото на доходите в рамките на Европейския съюз. На фигура 4 е представена зависимостта между доходното неравенство, измерено чрез коефициента на Джини, и БВП на глава от населението в държавите от Европейския съюз.

Фигура 4. БВП на глава от населението по ППС (ЕС28=100) и коефициент на Джини в страните от ЕС - 2019 г.

Източник: Изчисления на автора по данни на Евростат

Данните показват, че България е страната с най-ниски доходи и с най-високото неравенство в рамките на ЕС. Близко до нашата страна се намират Румъния, Литва и Латвия. На противоположния край са скандинавските страни, Германия и Ирландия, които съчетават ниско доходно неравенство с

висок БВП на глава от населението и са еталон за високо благосъстояние. От фигура 4 е видно, че социалното разслояване е негативно свързано с доходите, т.е. колкото доходното неравенство е по-високо, толкова по-ниско е жизненото равнище в отделните страни.

Резултатите за България са още по тревожни, ако отчетем и факта, че през 2019 г. страната ни е на трето място по равнище на бедност в Европейския съюз (делът на бедните в страната е 22,6% при средни стойности за ЕС – 16,8%) и на първо място по риск от бедност и социално изключване (32,8% от населението в България се намира в риск от бедност и социално изключване, а средните стойности за ЕС са много по-ниски – 21,4%). Това поставя въпросите за доходите, неравенството и бедността в центъра на социално-икономическите проблеми, които трябва да намерят своето решение през следващите години и изискват целенасочени усилия от страна на държава и бизнес.

2.2. Разпределение на доходите по децилни групи – коефициент на поляризация S90/S10 и крива на Лоренц

За по-пълно представяне на промените в доходното неравенство в анализа ще бъдат включени и данни за разпределението на дохода по децилни групи (таблица 2). Те показват не само неравномерността в разпределението на доходите и как се променя във времето, но също така и в кои доходни групи възникват промените в разпределението.

От данните в таблица 2 е видно, че през анализирания период най-силно намалява делът на доходите на трите децилни групи, които се намират на дъното на доходното разпределение, следвани от 4-та, 5-та и 6-та децилни групи. Най-силно изразен нарастващ дял в доходите има 10-тия децил, следван от 9-ти децил, а делът на доходите на 7-ми и 8-ми децил в общия доход на домакинствата се запазва почти неизменен. Това показва, че преразпределението в доходите е от първите 5 децилни групи в полза на последните две децилни групи (и то най-вече на 10-тия децил).

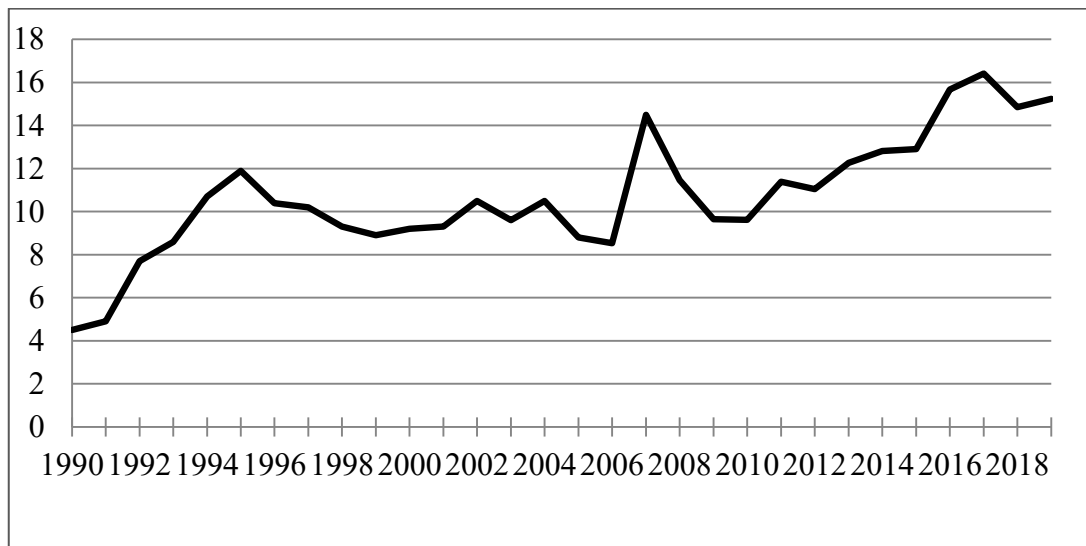
Таблица 2. Разпределение на доходите по децилни групи за периода 1990-2019 г.

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
I децил	4,5	2,5	2,7	2,9	2,6	2,2	2,1
II децил	6	4,3	4,7	4,8	4,3	4	3,7
III децил	7	5,4	6	5,9	5,7	5,3	4,8
IV децил	7,8	6,3	7	6,8	6,9	6,4	5,8
V децил	8,7	7,2	8	7,9	8	7,6	6,9
VI децил	9,6	8,4	9,1	9	9,2	8,8	8,3
VII децил	10,5	9,7	10,5	10,3	10,6	10,2	9,7
VIII децил	11,8	11,6	12,2	12,1	12,4	12,1	11,6
IX децил	13,9	14,8	15	15	15,3	15,2	15,1
X децил	20,1	29,8	24,8	25,3	25	28,4	32

Източник: НСИ - “Бюджети на домакинствата в Република България” – 1990-2005; „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC) – 2010-2019

Данните за разпределението на доходите по децилни групи се използват и за изчисляване на т.нар. **коэффициент $S90/S10$** , който е единият от коефициентите на поляризация и показва съотношението между доходите на най-богатите 10% от населението или последния децил и доходите на най-бедните 10% от населението или първия децил (фигура 5).

Фигура 5. Коефициент S90/S10 в България за периода 1990-2019 г.

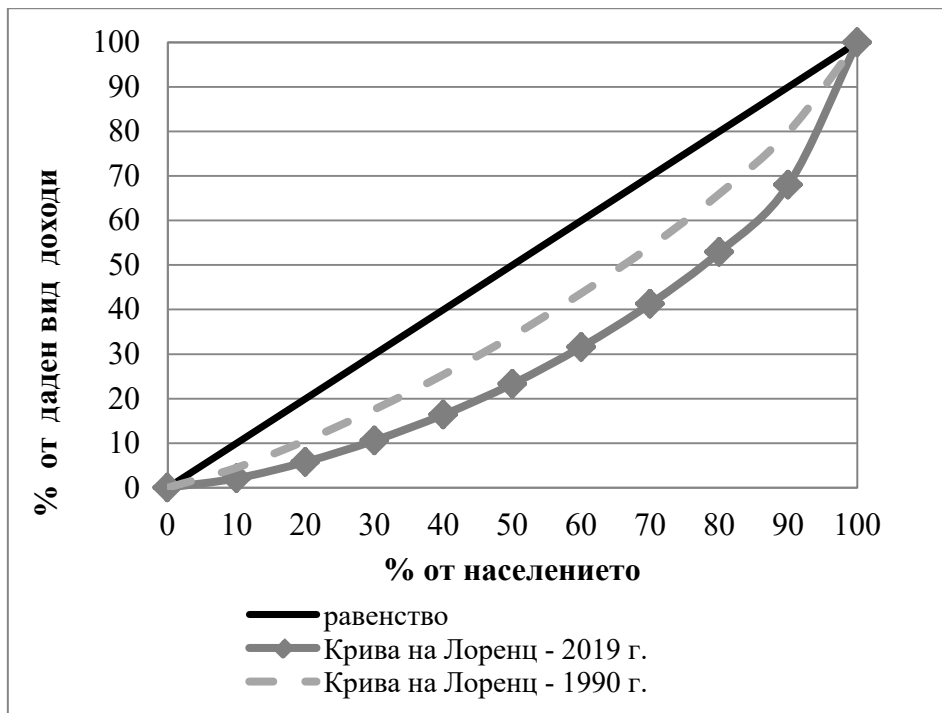
Източник: НСИ – „Бюджети на домакинствата в Република България” – 1990-2005; „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC) – 2006-2019

Данните показват, че през периода 1990-2019 г. коефициентът S90/S10 нараства от 4,5 до 15,2. В началото на прехода коефициентът на поляризация бързо нараства, като през 1995 година той достига 11,9. След това в периода 1995-1999 г. е налице тенденция на намаляване на този показател. В периода 2000-2006 г. коефициентът S90/S10 е относително стабилен. През 2007 г. той нараства до 14,5. Следват три години на намаляване на стойностите на този показател, но от 2011 г. насам се наблюдава трайна тенденция на нарастване на поляризацията в доходите на най-богатите 10% спрямо най-бедните 10% от домакинствата.

Изменението на коефициента S90/S10 е над три пъти и е много по-голямо от това на коефициента на Джини. Това означава, че промените в двата края на доходното разпределение са много по-силни, отколкото тези в общото доходно разпределение.

Разпределението на доходите по децилни групи служи и при извеждането на *кривата на Лоренц*, която е представена на фигура 6.

Фигура 6. Крива на Лоренц

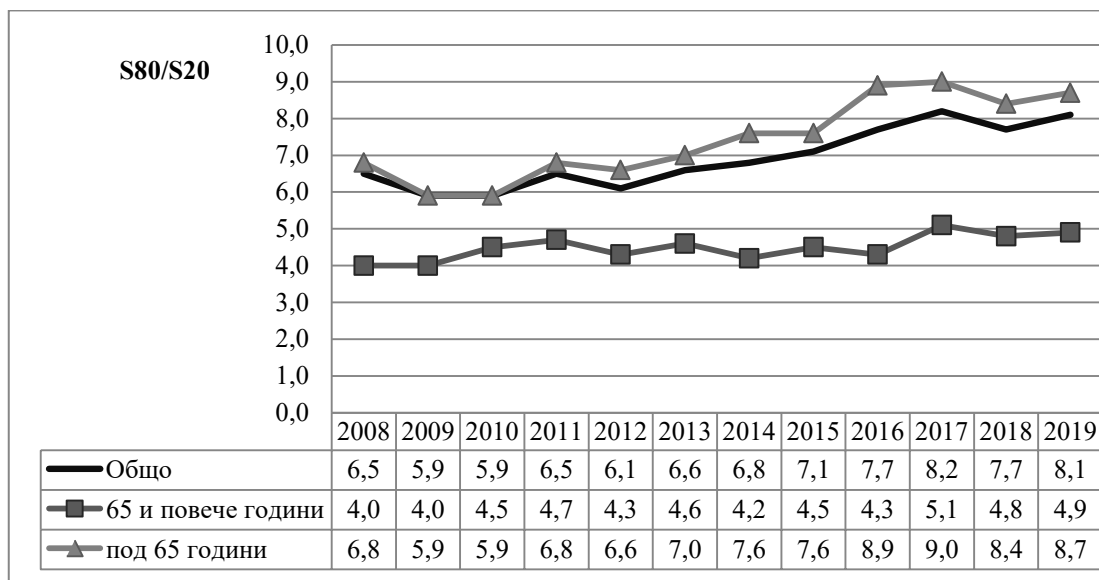
Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ - "Бюджети на домакинствата в Република България"- 1990 г.; „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC) - 2019 г.

Този графичен инструмент още по-нагледно показва и потвърждава, че доходното неравенство в България значително нараства през периода 1990-2019 година, тъй като разстоянието между кривата на Лоренц за 2019 г. и линията на префектното равенство е много по-голямо от това през 1990 година.

2.3. Коефициент на поляризация на доходите S80/S20

Друг показател, който се използва от Евростат като основен измерител за неравенството заедно с коефициента на Джини, е коефициентът на поляризация в доходите на домакинствата S80/S20, наричан за краткост *коефициент S80/S20*. Той е по-окупнен показател от коефициента S90/S10, тъй като показва колко пъти доходите на най-богатите 20% от населението са по-високи от доходите на най-бедните 20%. Данните от фигура 7 показват, че през периода 2006-2019 г. коефициентът S80/S20 нараства с 1,6 процентни пункта.

Фигура 7. Коефициент S80/S20 в България за периода 2006-2019 г.

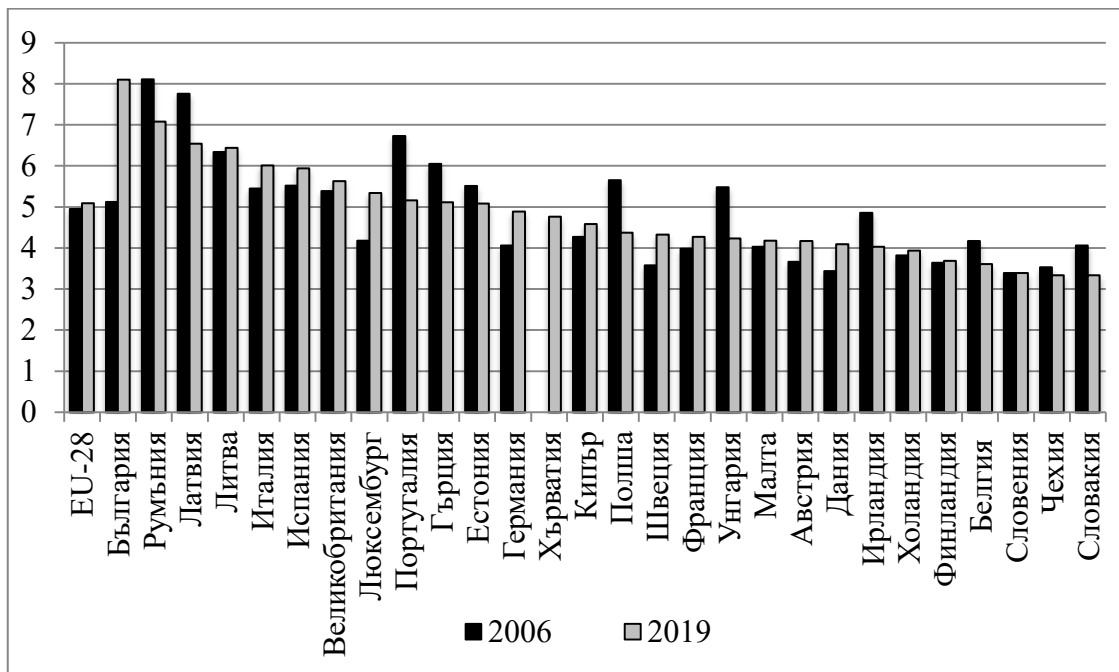

Източник: НСИ – „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC)

Основен принос за това изменение има увеличаването на поляризацията в доходите на населението под 65 години, която нараства с около 2 процентни пункта, а по-малък е този на населението над 65 години - 1 процентен пункт.

В сравнителен план коефициентът S80/S20 в България е най-висок в рамките на Европейския съюз (фигура 8).

Фигура 8. Коефициент S80/S20 в ЕС-28

Източник: Евростат – EU-SILC

Коефициентът на поляризация S80/S20 в България е с около 60% по-висок от средните стойности за ЕС и със 143% по-висок от този в страните с най-ниска поляризация – Чехия и Словакия. От фигура 8 е видно, че България е и страната, която бележи най-голямо нарастване на този показател в рамките на ЕС през периода 2006-2019 г.

2.4. Палма индекс

Изводите относно динамиката на доходното неравенство, направени въз основа на коефициента на Джини и коефициентите на поляризация, се потвърждават и допълват от т.нар. *Палма индекс*. Палма (2011) анализира неравенството в доходите между страните като използва съотношенията между децилите и установява, че нарастването на неравенството в доходите се дължи на нарастване на дела на доходите на горните 10% спрямо дела на доходите, притежавани от долните 40%, докато делът на доходите на групата, включваща от 5-ти до 9-ти децил остава стабилен във времето.

Таблица 3. Палма индекс и коефициент на Джини, 1990-2019 г.

Година	Дял на 40% от най-бедното население (1-4 децил) в общия доход (%)	Дял на 50% от население-то (5-9 децил) в общия доход (%)	Дял на 10% от най-богатото население (10-ти децил) в общия доход (%)	Палма индекс	Коефициент на Джини
1990	25,4	54,4	20,1	0,79	22,8
1995	18,5	51,7	29,8	1,61	36
2000	20,4	54,8	24,8	1,22	31
2005	20,4	54,3	25,3	1,24	31,6
2010	19,5	55,5	25	1,28	33,2
2015	17,9	53,9	28,4	1,59	37
2019	16,4	51,6	32	1,95	40,8

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ – “Бюджети на домакинствата в Република България” - 1990-2005; „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC) - 2006-2019

Данните в таблица 3 показват, че през разглеждания период делът на 40-те % от домакинствата, намиращи се в долната част на разпределението, в общия доход намалява от 25,4% на 16,4%, а на най-богатите 10% се увеличава от 20,1% до 32%. Делът на останалите 50% от населението се запазва относително неизменен до 2015 г. – около 54-55%, но след това намалява и през 2019 г. достига 51,6%. Тези стойности потвърждават извода направен от Габриел Палма, че доходната група, която включва от 5-ти до 9-ти децил притежава около половината от доходите на домакинствата и този дял е относително постоянен във времето.

Палма индексът през 1990 г. е значително по-малък от 1, което отново показва сравнително равномерното разпределение на доходите в началото на прехода. През 1995 г. този показател е много по-голям от 1 и показва, че най-богатите 10% от населението притежават доходи, които са 1,6 пъти по-големи от сумата на доходите на домакинствата, които попадат в

долните 4 децила. Динамиката на Палма индекса през първите пет години от анализирания период потвърждава направените изводи, че това са годините с най-силно изразен ръст на неравенството. В периода 1996-2019 г. Палма индексът първоначално намалява, след това се задържа относително стабилен и отново започва да нараства като през 2019 г. този показател достига много високи стойности - 1,95.

Общо за периода 1990-2019 г. Палма индексът се увеличава със 147% и ако сравним изменението му с това на коефициента на Джини, който нараства със 79%, става видно, че „крайното” неравенство³ се изостря много по-силно, отколкото неравенството в общото доходно разпределение. Резултатите показват, че ако при отчитането на неравенството не се включват доходните групи от 5-ти до 9-ти децил, които имат сравнително неизменен дял в общия доход на домакинствата, ръстът в доходната диференциация е много по-голям. Това е и причината за нарастващия интерес към този показател от страна на редица международни организации⁴ и учени (Кобам и Самнър, 2013; Хазелдин, 2014; Дойл и Стиглиц, 2014) през последните години.

Използването на различни показатели за диференциация в доходите като S90/S10, S80/S20 и Палма индекса е важно и допълва анализа на база на коефициента на Джини, особено като се има в предвид, че индексът на Джини е по-чувствителен към промените в средата на разпределението на доходите, отколкото към промените в горната и долната част на разпределението на доходите.

³ В “Голямото разделение” Джоузеф Стиглиц говори за крайно неравенство като съотношение на доходите на най-горните 10% към доходите на най-долните 40%, чиито измерител е Палма индексът – Стиглиц, Дж. (2016) *Голямото разделение. Неравните общества и какво можем да направим за тях*. София, Изд. Изток-Запад, стр. 316

⁴ През последните години ОИСР и ООН използват като измерители на неравенството не само коефициента на Джини и различните коефициенти на поляризация, но и Палма индекса.

Направеният анализ на доходното неравенство дава основание да се обобщи, че през периода 1990-2019 година в България се наблюдава значителен ръст на неравенството, който е най-силно изразен през първите години на прехода, както и през последните 10 години от анализирания период. И чрез трите показателя за неравенство – коефициент на Джини, коефициент 90/10 и Палма индекс се открояват приблизително три периода. Първият период обхваща началните години на прехода от 1990 г. до 1995/1997 г., когато доходното неравенство значително нараства. Следва период от 1995/1997 г. до 2006 г. на колебливо изменение на неравенството, но от 2007 г. насам диференциацията в доходите отново се увеличава като тези процеси са най-интензивни от 2011 година насам.

Заключение

Резултатите от изследването показват, че нарастването на доходите на домакинствата през периода 1990-2019 година изостава спрямо ръста на brutния вътрешен продукт. Същевременно доходното неравенство в България значително нараства и станата ни се нарежда на първо място по този показател в рамките на Европейския съюз. От направения анализ може да се направи извода, че в България протичат процеси, които не водят до така наречения приобщаващ растеж, а точно обратното – ползите от икономическото развитие на страната през последните 30 години достигат предимно до високодоходните групи от населението. В резултат от това една голяма част от населението остава в капана на ниските доходи и бедността, което има негативни социални и икономически последици и ще доведе до множество негативни ефекти за българската икономика в дългосрочен план.

Използвана литература

1. Стиллиц, Дж. (2016) *Голямото разделение. Неравните общества и какво можем да направим за тях*. София, Изд. Изток-Запад
2. Национален статистически институт, *Бюджети на домакинствата в Република България*
3. Национален статистически институт. *Статистика на доходите и условията на живот (EU-SILC)*
4. Cobham, A. and A. Sumner (2013) Putting the Gini Back in the Bottle? The Palma as a Policy-Relevant Measure of Inequality. *Mimeograph*, London: King's College London
5. Doyle, M. and J. Stiglitz (2014) Eliminating Extreme Inequality: A Sustainable Development Goal, 2015–2030. *Ethics and International Affairs* 28(10), 1–7
6. EUROSTAT. *European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*
7. Hazledine, T. (2014) Does the Centre Hold? Testing Palma's Proposition (A Comment). *Development and Change* 45(6), 1409–15
8. Palma, J. G. (2011) Homogeneous middles vs. heterogeneous tails, and the end of the 'Invert-U': It's all about the share of the rich. *Development and Change* 42(1):87–153